

EMLÉKEINKRŐL

B O R I I M R E

Történelmünk első századairól kell beszélnem, történelmünk első századainak története tele van fehér foltokkal, akár a vidék is az ember nem lakta nagy kiterjedésű területeivel, erdőekkel, pusztákkal. A magyarság a honfoglalás első századaiban szigetmagyarság volt tehát, errefelé az Alföld déli vidékein is, s itt különösképpen, hiszen az ország határai itt szilárdultak meg a legnagyobb viszontagságok közepette, s tartottak a határvillongások mind a Duna, mind a Száva folyamhatárai mentén előbb a már ideköltözöttekkel, utóbb a római birodalom leteményesével, Bizánccal, amely éppen olyan joggal tartotta magát rómainak, mint az a Nyugaton született és Rómából kormányzott. Nem feladatom e véres századok minden harcát és viszályát elősorolni ünnepi megemlékezésünkben. A történész dolga ez, akinek térképei az igazán eligazítók a sok megválaszolásra váró kérdésünkre. Szigetlét, szigetkultúra a szívünkhöz oly közelálló területeken e térképek szerint is. Szent István vármegyéinek térképén Bodrogvár, Bácsvár, Bolgyán, Szerém és Kevevár neve olvasható. Száz évvel később már Bodrog, Kanizsa, Bács, Becse, Titel, Szalánkemén, Nagyolaszi, Zemplén, Száva-szentdemeter és Szerémvár, a Tiszán túl pedig Oroszlámos és Keve, míg a XII–XIII. században új névként ott van Kő, Valkóvár és Aracs. Ne csodálkozzunk, hogy ilyen szigeteken halványan világítottak a művelődés mécsesei! Véletlen-e, hogy Szerémi György a XVI. század első felében Szerémet is nagy szigetnek látta és siratta el, a szerémi szigeténél messzebb látva immár. A következő századokban benépesül a táj, hiszen amikor 1525-ben a Török fiúk, a nagyhatalmú bácskai földesurak, mozgósították jobbágyaikat, hogy foglalják vissza a szabadkai kastélyt, huszonöt falu és Futak mezőváros mintegy 1420 jobbágya indult ostromra, és vette be

a kastélyt háromnapos harc után. Legyen szabad annyira személyesnek lennem és közöljem, hogy Telek faluból (körülbelül a mai Szivác közelében) egy Philippus Bory nevű jobbágy is harcba indult még 84 falujával együtt.

Az agrártörténész pedig azt állapíthatja meg, hogy a mi sík vidékünkön (kérdés természetesen, mennyi volt a vizenyős-mocsaras, vízjárta terület, és mennyi az erdő) külterjes gazdálkodás folyt ugyan, de abba már belejátszottak a honfoglalás után szerzett tapasztalatok. Hoffer Tamást idézhetem, aki arról beszélt e korszak gazdálkodásáról szólva, hogy egy dézsmalajstrom szerint az „akkori Dél-Magyarországon, a mai jugoszláviai Vajdaságban, a Duna melletti falvakban olyan adatokat jegyeztek, amelyek az országos vagy európai szokásoktól eltérő módon a kérébe kötött és keresztbe rakott gabonán kívül széna módjára kaszált, kicsiny boglyákba gereblyézett és villázott őszi, nem különben tavaszi vetésű kalászosokról is tanúskodik”.

De a múlt ránk maradt hagyománya arról is tanúskodik, hogy nem kell kisebbségi érzéseket dédelgetni azért, mert nem találunk ősi kolostort, évszázados kollégiumot, hírhedt lovagvárat, legendás templomot, nem idézhetjük az egykori dalos ajkú igriceket vagy a szépen szóló humanistákat. Voltak, de az évszázadok nemcsak lerombolták, mit lerombolni lehetett, hanem kimosták az emlékezetből is, hiszen akik az emlékeket őrizhették volna, és emlékezhettek volna, rabszíjra fűzve gyalogoltak török rabszolgapiacok felé vagy húzódtak mind északabbra s mind nyugatabbra vagy keletebbre az egymás után török kézre kerülő várak védelmét elveszítve. Nem a semmiről kell azonban így sem számot adnunk ezen a nevezetes évfordulón – ezerszáz év után sem üres kézzel kell megállnunk a lét eme szép pillanatában. Idézzük tehát nyomban a mitológiát, és e mitológiával talán a magyarok ideérkezését megelőző időket, az avarokét is. Említsük az ún. „pörösi bogozót” és a „mokrini leletet”. A magyar mitológia két fejezete olvasható le e nem művészi kézzel megdolgozott két tárgyról. A pörösi bogozón a kozmikus párviadal – majdan a Szent László legendában megőrzött jelenetet látjuk, a mokrini leleten pedig az életfa ábrázolását. S a Pörös–Mokrin éppen olyan limese múltunknak, mint a román kori, az Aracs–Horgos–Monostor vonal. Időzőn emlékezetünk most Aracs romjainál, hiszen ezek a romok a bánáti kukoricásokban jelképi erővel is bírnak. „Ha Aracs maga nem, de az ún. »aracsi kő« lényegében társtalan, mint minden kezdeti alkotás” – állapítja meg a magyar művészettörténet-írás. És nem is maga a kő, hanem az oldalán a faragott dombormű: zsúpfedeles templom,

szalagfonatba foglalt kiterjesztett szárnyú sas, egy felszerszámozott ló és természetesen a felirat, latinul, aminek magyar fordítása hangzik ekképpen:

*Akik e betűket olvassák,
A mindenható Istent áldják.*

Szerémségben pedig ott van Dombó, amely Nagy Sándor ásatása nyomán vált közkincsünnké, vidékeink román kori emlékeként, de ott van Bélakút is, amelynek pompáját már csak elképzelni lehet, de dokumentálni már nem, vagy pedig alig. Falai között királyok nyaraltak egykoron!

Szerémség különben a középkori Magyarország virágzó szigete volt. A gazdaságtörténészek azt állítják, hogy itt előbb tértek át a pénzgazdálkodásra, mint másutt Magyarországon a rómaiaktól örökölt szőlőművelés következtében. Visszhangozta ezt a kultúrát még 1555-ben is dal, pontosabban „ama régi dal”, amelynek négy sora hangzik a következőképpen:

*Hozd el, gazda, hozd el
Az Szerémnek borát!
Ha nincs is pénzem,
Vagyon emberségem . . .*

Hogy milyen méretű szőlőművelés folyt, azt nemcsak a szerémségi szőlők birtoklásáért folytatott küzdelmek adatai bizonyítják, és nemcsak a szerémségi bort dicsérő szavak, hanem az az 1521-ből származó adat is, amely szerint amikor egy török csapat éppen szüret után Kamoncot pusztította, több ezer hordónak verte be a fenekét, és ömlött a jó nedű a Dunába! Városiasodott vidék volt egykoron Szerémség, s ezt Újlak város státútuma dokumentálja a legfényesebben!

Biztos alapja lehetett a szellemi érdeklődésnek, ezen túl pedig a szellemi életnek ez a szőlőkultúra. Az érdeklődést a külföldön egyetemi tanulmányokat folytatók jelentős száma bizonyítja. Főképpen Prága a tudásszomj zarándokhelye, egyúttal pedig az eretnesség egyeteme is ott működött. 1420-ban három újlaki (András, Jakab, Bálint) tanult Prágában, Zalánkeménről ketten: Miklós és Jakab. Szinte természetes, hogy Kamoncon gondoltak a megvalósítás szándékával a biblia magyar nyelvre fordítására. Hogy a biblia szövegének mekkora hányada készült el

Kamoncon, s mennyi a messzi Moldvában, nyilván felderíthetetlen. De elkészült a fordítás, amelyet mi Huszita biblia néven emlegetünk Tamás és Bálint nevéhez fűzve a fordítás érdekében végrehajtott nagyarányú helyesírási reformot, nyelvújítást, a magyar prózastílus megformálásában vállalt szerepet. Véletlen-e, hogy a magyar próza XVI. századi fejleményei között is ott van Zay Ferenc elbeszélése és Bornemisza Tamás elmondása is! Szerémi György sem tudott szabadulni anyanyelve hatásától, holott ő az ország romlásáról latin nyelven próbált beszélni.

A biblia magyar nyelven való megszólaltatásának igénye Kamoncon kétségtelenül a huszitizmus szélesebb körű elterjedésének idején, a XV. század első évtizedeiben ösztönözhatta a fordítók munkáját, hiszen 1435-ben már megérkezik Marchiai Jakab Ferenc-rendi szerzetes, inkvizítor, hogy ha kell, tűzzel-vassal irtsa ki a „délvidéki” eretnokséget. Az egykori feljegyzések szerint vagy 25 000 embert térített meg, de hogy hányan voltak, akiket máglyára küldött, nem tudjuk. Bizonyos azonban, hogy alapos munkát végzett, mert a huszitagyánusnak tartottak sírját is felforgatta, és csontjaikat tűzre vetette. A nép ellenállt, Bácsi Simon pécsi kanonok például Újlakon Jakabot egyházi átokkal sújtotta. Az egykori ferences krónika így emlékezett ezekről az eseményekről: „Ezen inkvizíció alkalmával Jakab Kamonicbe, a Duna két partján fekvő városcsücskébe és falvakba érkezvén, ott sok huszita eretneket megtérített, sírjából kiásott és elégetett.” 1439 nyarán a polgárok fellázadtak inkvizítoruk ellen, a kamonci szabómester, Magyar Balázs vezetésével megkergették a bírót. De azután jöttek a király katonái, és levertek a lázadást. Ezért indultak el a messzi Moldvába éjnek idején, s vitték a biblia magyar nyelvű szövegének egy részét is, ahogyan feltételezni lehet.

Megszólalt a világi líra is magyar nyelven a XV. század végén és a XVI. század elején. Délvidéki lehetett az a Gergely, aki Jaksics Demeter veszedelmét énekelte meg, és Szabatkai Mihály, akinek a neve nem hagy kétséget eredetéről. Gerézdí Rabán, aki a magyar világi líra kezdeti időszakát tanulmányozta, azt írta, hogy Szabatkai Mihályé „Délvidéken szerzett ének, amely a török elleni harcra tüzelt, és a vitézi élet szépségeit magasztalta megkapó erővel, és Beriszló alakjában a keresztény vitéznek állított emléket”. *Cantio Petri Berizlo* címen emlegetjük e verset, amely 1515. április 23-án, Szent György napjának előestéjén kelt, és a versfők őrzik a szerző nevét: Mikhael De Zabatkke. Világi ember verse ez, nagyúr familiárisa, mint volt ama Gergely is. A mi Mihályunk nem volt tehetségtelen versszerző, az első magyar nyelvű helyzetdalt is versébe szőtte a „szancsák vajda énekével”. S mondjuk, hogy igaz, még

dadogva, de már azt mondja, amit Tinódi Lantos Sebestyén mond majd, és Balassi Bálint énekel ki a „Vitézek, mi lehet . . .” kezdetű katonanékekével már nagy költői tehetséggel. Amikor az ilyen verseket olvassuk, akkor a közköltészet hétköznapiságát figyeljük, de azt halljuk ki abból a két sorból is, amit egy Pominóczky Fülöp nevű szerzetes jegyzett fel kódexébe:

*Bátya, bátya, mely az út Becskerekére?
Uram, uram, ez az út Becskerekére.*

Dúdolta is a becsei kolostor szerzetese e dalt, mert dallamát is odajegyezte a sorok alá.

Eretnekséget, anyanyelvűséget, de humanizmust is dajkált szülőföldünk egykoron. Amikor a magyarországi reneszánsz történetét írják, a Bácsban felvirágzottól is szót ejtenek. Tudjuk, Bácsott volt érsek Váradi Péter, de szerémségi volt Brodarics István, meg az a Gregorius de Sirmio is, aki Janus Pannonius verseit szerette.

A bácsi vár védelmében kibontakozó magas műveltség a nagyvilág szellemi jelenségei iránti nyíltságot is jelenti. Bács vára Váradi Péter érsek gondoskodása nyomán vált reneszánsz központtá – példázák épületei és az érsek könyvtára, nemkülönben maga az érsek, aki a humanista levél műfajának a kedvelője. Ez a könyvtár nyilvánvalóan nem versenyezhetett Mátyás király vagy Vitéz János könyvtárával, de a nagyvilággal való kommunikációnak így is nélkülözhetetlen eszköze volt. Az újplatonizmus ideavilága volt a kódexben, amelyek közül egyikében a kevés számú fennmaradottnak maga az érsek jegyezte be: Bachie XII. októbris 1496. Rokonszenves humanista arcél a Váradi Péteré! Nagyváradon született 1450 táján. Itáliában tanult, majd hazatérve gyorsan emelkedett a pályán: a királyi kancellária írnokából hamar válik Mátyás király minden politikai tervének tudójává. 1480-ban lesz bácsi érsekké, de azután – egyik napról a másikra kegyvesztett, Árva várának rabja. Mátyás halála után szabadult csak, mert félt tőle a király, s írta: „Rossz nyelvével romlást akart hozni rám és országomra. De az Isten verjen meg, ha a halálát kívánom. Csak nyelvétől félek, a császárra vonatkozó titkok miatt, amelyeket reábíztam. Inkább meghalnék, hogyszem azon titkok köztudomásra jussanak.” 1490-ben végérvényesen Bács falai közé költözik, hátat fordítva a hatalmi harcoknak, az udvari intrikáknak, de hadakozva, nem kisebb személyiséggel, mint VI. Sándor pápával, a Borgiák legnevesebbikével, aki Péterváradot bírta Mátyás

ajándékából, és Váradi Péter ezt akarta visszaszerezni. Ezt vallotta: „a késő bánat megtanított, hogy mennyire kockázatos tört hajón a viharos Euripusra kimerészkedni”. Sokat olvasott, és sok levelet írt. Természetesen nemcsak vallásos könyveket, hiszen a kor a világias egyháznagyok kora. Így eshetett meg, hogy az olasz humanista Philippus Beroaldus neki dedikálja az ókor nevezetes erotikus regényének, Apuleus *Arany-szamarának* kiadását. Szívesen idézte kedves ókori szerzőit. Jogos lehetett a közvélekedés róla, nevezetesen hogy „híre, egyedülálló tudománya, szellemének eleganciája és eloquentiájának mindenható ereje által nem csupán egész Itáliában terjedt el, hanem az egész világ minden más részére is, ahová csak a latin irodalom eljutott”. Szenteleky Kornél bizonyára nem ismerte Váradi Péter leveleit. A Kálmáncsehi Domonkoshoz 1495. június 23-án keltezett levelét azonban nagy együttérzéssel olvasta volna, Váradi Péterben pedig előképére ismert volna. „Igensak irigylem azonban atyaságotat, amiért Nagyváradon a Szent László-fürdőben fürdőzik (ahol gyermekkoromban én is gyakran lubickoltam), míg én itt a Mosztongánál tengődöm, amelyikből a tűző nap heve meg a nagy szárazság teljesen elpárologtatta a vizet, s ahol már a békák is megszűntek kuruttyolni, mert eltűnván a víz, szárazon maradtak valamennyien . . .” Annál nagyobb a szellemi érdeklődésének humanista „szépsége”, amivel az irodalomnak áldoz. Litterátus ember volt, Janus Pannoniusnak nagy tisztelője. 1483 táján ő gyűjti össze és íratja könyvbe Mátyás király megbízásából Janus epigrammáit. Egy 1496-ban kelt levelében ezzel kapcsolatban a következőket olvassuk a Keszthölci Mihály esztergomi olvasókanonokhoz írott levelében: „Egyébként a tisztelendő váradi Püspök úrtól megtudtuk, mikor a minap beszélgetés közben János, pécsi kanonokról esett szó, hogy az ő epigrammái Atyaságotnál megvannak másolatban, melyeket egyébként Mátyás király parancsára mi gyűjtöttünk egybe. Mi bizony mohó kívánsággal szeretnénk látni őket, egyrészt ama kiváló férfiúra való emlékezésből, azonkívül mivel csak úgy árad belőlük a szellemesség, a változatos tartalom . . . A mi könyvünk, melyet pergamenre írtunk le, balsorsunk ideje alatt elveszett. Kérjük tehát Atyaságotat, ha kis időre nélkülözni tudná a könyvet, intézkedjék, hogy megkapjuk, és mi gyorsan le fogjuk másoltatni, vagy ha Kegyelmeteknek is szüksége volna rája olykor szórakozásul, akkor csak másoltassa le, persze hibátlanul: vele kettős munkától kímél meg bennünket, a másolástól és a visszaküldéstől.” Itt hadd jegyezzük meg, hogy a Janus Pannonius kultuszának apostolai rendre délvidéki érdekeltségűek voltak. Csak nemrég is ismerhettük meg Gregorius de Sir-

miót, aki a szerémségi Szentmártonban, a Mitrovica közelében fekvő mai Martinci faluban született. Péterfy Gergely rejtőzik e név mögött, aki 1511-ben a bécsi egyetemen tanult, 1517-ben pedig Krakkóban járt. Az ő tarsolyában volt Janus Pannonius negyvenegy epigrammájának (276 sorának) kézírata. Ebből készült azután Janus Pannonius epigrammáinak első, krakkói kiadása, melynek egyetlen megmaradt példányát Uppsalában őrzik. Janus Pannonius kultuszának kapcsán is szólhatunk Brodarics Istvánról, hiszen ő is azon dolgozott, hogy Janus művei megjelenjenek, és támogatta a Páduában tanuló Fortunatus Mátét, hogy egy Seneca-kiadást készítsen elő. Brodarics István az 1470-es években született vagy Szerémségben, vagy Szlavóniában. Itáliában tanult, és ő volt az, akit II. Lajos, keserű tréfájában, a pápához akart küldeni, eszközölné ki a Mohácsnál elvérző magyar sereg szentté avatását. Részt vett a csatában, de megmenekült, és Mária királynéhoz sietett Pozsonyba. 1527-ben pedig már nyomtatásban is megjelenik *Igaz letrás* című műve, amelyben a szemtanú mondja el a mohácsi csata lefolyását és II. Lajos halálának körülményeit. A pápának a következő sorokat írta: „Nem említettem, hogy szerémi püspökből ismét pécsi prépost lettem: a püspökség minden vára és falva, az egész egyházmegye az ellenség kezén van: hétszáz fegyveresem volt, s egyetlen emberem sem maradt.” Az irodalomtörténészek nem győzik dicsérni művét, s ebben Horváth János járt az élen: „Tömörsege ellenére is teljes tájékoztatásra törekszik – írta. – . . . Térben, időben egyre összpontosítóbban halad célja felé, s tájékoztató modorát fokról fokra élményszerűbb megjelenítés váltja fel. Innen lenyűgöző érdekessége, mely szinte a személyes jelenlét izgalmait önti át olvasójába minden különösebb mesterkedés nélkül.” Különben Brodarics István is már Erasmus magyar barátai között volt – egy új kor ígéretében. Mert Erasmus már így vélekedett a Brodarics Istvánnak küldött levelében: „Azt tanuljuk, meg kell siratni Krisztus halálát, amint megsiratjuk bármelyik ember halálát.”

Ha pedig Mohácsot emlegetjük, a középkori magyar művelődés végóráira kell gondolnunk. Az ország, amelyet a honfoglalással szerzett a magyarság, itt veszett el valójában először, mert a tatárjárás az ilyen országos pusztulásnak csak az előjátéka volt.

Nem véletlen, hogy éppen idevalósiak e pusztulás (valójában pusztulás) első és Szerémi György kivételével magyar nyelvű krónikásai. Említsük elsőként Zay Ferencet, aki Valkó megyei kismemesi családból származott, apja Péter, anyja Kamarás Borbála, akitől megtanult írni és olvasni. Huszonegy éves, amikor II. Lajos kíséretében ott van a mohácsi

csataterén. 1526 után ő is, akárcsak a legtöbb bácskai, szerémségi nemes, Ferdinánd pártján áll, és fényes karriert fut be. Egerben Dobó István kapitánytársa, 1553 és 1557 között Verancsics Antallal követségben járt a szultánnál. 1570-ben halt meg. Akkor már az elvesztett szerémségi birtok helyébe kapott Trencsén megyei Ugróc ura volt. Színes, történelmi regénybe illő az élete. Katona, aki humanisták módján könyvszerető, latin auktorok (Ovidius) olvasója, és Erasmus műveit akarta birtokolni. Amikor Verancsics Antal érsek biztatására nekifog történelmet írni, s mert szerémségi volt, a hozzá legközelebb álló történelmi eseményt, Belgrád 1521-es ostromát és elestét örökítette meg, hiszen ez az esemény volt a sorsdöntő: Belgrád elestével megnyílt az út a török hadak előtt, s öt esztendő múltán már Mohácsnál áll szemben egymással a két sereg. Zay Ferenc műve, *Az Nandorfejűvár elveszésének oka e vót és így esött* a cím szerinti módon valóban két részből, egy oknyomozó és egy leíró részből áll – kifejti a vár elveszésének „okát” és elmondja az ostrom lefolyásának a történetét. „Így esött” – mondja. A történelem évszázadain át pedig így hangzik a szava:

„Midőn László király látta vóna, hogy ő hadakozással és fegyverrel Magyarországot a török ellen meg nem oltalmazhatja, ő maga es nem arra való volna, hogy hadakoznék, az magyari urak kedig (kikkel ő semmit nem bírhat vala) nem az ország oltalmára viselének gondot, hanem kik mind őmaga hasznát keresné, és egymást gyűlölséggel és háborúval kergetnék, és ezalatt a török naponkint hatalmaznék, és a végvárakban mind Bosznába s mind Horvátországba és Tótország végébe sokat elvett vóna, kiket király csak költséggel sem tarthat vala az maga-bíratlanságtul, gondolta azt magában: hogy ő törökkel frigyüt tegyen és megbékéljék vele.”

A másik szerémségi, Bornemisza Tamás Buda 1541-es elestét beszélte el, s tette ezt Karomról – Karlócáról – elszármazott budai polgárként. Gazdag ember volt, míg állt Buda: „Isten tanú benne, hogy házomra jüttek: aranyos kupákat, jeles arany láncokat, ezüst mívet, selömmarhát, aranyos atlaszt, kit ajándékba vittenek ki ekkoron császárnak az én házamból, többet tett tizenegyezer forontoknál.” Cím nélküli, nem nagy terjedelmű a szövege, írója pedig nem kis öntudattal vallotta: „Mind-ezeket penig egy örök emléközetért írtam meg, mert ezek mind így voltanak, kinek csak fél részét sem írtam ki: ha ki penig kilömben mondaná, bizony vétket tenne az jámbor beszédében.”

Azután elnémult a szó, egy fényes korszak fölé borult a történelem sötét, villámokkal terhes felhőzete. Igazán máig ennek a pusztulásnak az átkát nyögjük. De vagyunk.

Hadd emlékezzek arra, hogy amikor Nagy Sándor, jeles régészünk, Dombót ásta, meghívott egyik nap, nézzem meg, mi van a föld színe alatt Rakovácnál. Akkor mutatta meg, mi a különbség a római légiók gyártotta téglá és az Árpád-korban készült között. A római pengett, mint az acél, az Árpád-kori nem is téglá volt, inkább vályog, és morzsolódott a kézben, hulltak belőle a szalma töredékei, a kalászok maradványai. S mégis – ez az esendő, oly könnyen pusztuló vályog legalább ezer éve dacolt az idővel. Ne csüggedjünk tehát!

Elhangzott Újvidéken, az Újvidéki Színházban Honosságunk első félezer éve című, a magyar millicentenárium alkalmából rendezett ünnepségen.